

A népességmegtartó és népességeltartó képesség vizsgálata a Püspökladányi kistérségben

Tikász Ildikó Edit

Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum,
Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar,
Vidékfejlesztési és Tájhasznosítási Tanszék, Debrecen
tikaszildi@agr.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Hazánk területének 98%-a vidéki jellegű a népsűrűségi adatok alapján. Ahhoz, hogy az EU-s támogatási források ténylegesen az arra rászoruló, vagyis a legelmaradottabb területek fejlesztésére irányuljanak, a települések közötti különbségek csökkenjenek, ne pedig még jobban növekedjenek, a megfelelő prioritások megállapítása, a vidéki települések fejlettség szerinti sorrendjének meghatározása szükséges. Felmerül tehát a mérhetőség igénye az összehasonlítás és a rangsorolás miatt. Ennek egyik lehetősége, vagy célterülete a vidéki térségek népességmegtartó és népességeltartó képességének vizsgálata.

Ahhoz, hogy adott településről, kistérségről, régióról kellően sokoldalú információt kapjunk a fejlettség megállapításához, elengedhetetlen a komplex állapotértékelés, a statisztikai felmérésekből szerzett ismeretek kiegészítése empirikus felméréssel, szubjektív értékítélettel. A cél minden esetben a változás irányának a meghatározásán keresztül a jelenlegi állapot megismerése, végül pedig a fejlődés előrevetítése.

Jelen tanulmányban foglalkozom a népességmegtartó és népességeltartó képesség fogalmi tisztázásával, valamint empirikus felmérés keretében végzett kérdőíves vizsgálatok legfontosabb eredményeinek ismertetésével.

Kulcsszavak: népességmegtartó képesség, népességeltartó képesség, Püspökladány, vidékfejlesztés

SUMMARY

According to the data of population density, 98% of Hungary's territory has rural features. Gaining EU supports, in order to focus on developing the most underdeveloped communities, and in order to decrease – not to increase – the differences between communities, the establishment of priorities and determination of the rank of rural communities based on their development potential is necessary. The claim of measurability arises because of comparison and classification. A possibility or a target area of measuring is analysing population retaining and income producing capability of rural areas.

To gain adequate, many-sided information about the development potentials of a given community, micro- or macro region, complex condition survey, as well as secondary information completed with empirical data and subjective value judgment is essential. The aim in every case is to gain experience of the present condition via determining the direction of change.

In this study, I deal with the clarification of the definition of population retaining ability and the ability to economically provide for a population and introduce the most important results of the inquiry with questionnaires completed in the frame of an empirical survey.

Keywords: population retaining ability, Püspökladány, rural development, the ability to economically provide for a population

BEVEZETÉS

A vidék népességmegtartó és -eltartó képességével kapcsolatos kutatások inkább a múlt rendszer idejére tehető, amikor is a VI. ötéves tervben már megfogalmazták az annak fokozásával kapcsolatos igényt. Ma már a kutatások elsősorban a mezőgazdaság eltartó képességének, jövedelemtermelésének vizsgálatát helyezik előtérbe. A témával kapcsolatos publikációk száma sajnálatos módon igen kevésnek mondható, különösen hazai berkekben. A külföldi szerzők írásai pedig elsősorban a migráció okainak vizsgálatával, inkább áttételesen kapcsolhatók a témához. A legfontosabb hazai és külföldi kutatók a következők: Tóth (1982), Sántha J-né (1983), Csatári B. (1986), Konkolyiné Gyuró É. (1991), Tóth E. (1991, 2006), Dorgai L. (1991, 1998), G. Fekete É. (1997), Fehér (1998), Romány (1999), Magda (2000), Hamza (2006), Ginsberg (1998), McGranahan (2002), Beale (2002), Epstein (2001), Lesley (2003), Hanson (2003).

A szegényes szakirodalmi források mellett a népességmegtartó és -eltartó képességgel kapcsolatosan teljesen átfogónak mondható fogalmi lehatárolást sem találhatunk. Pontosabban egyetlen definíciós törekvéssel talákoztam, Csatári (1986) kutatásaiban, aki a **népességmegtartó képességet különféle képességek együtteseként értelmezi**. Legfontosabb a népesség **biológiai reprodukciós képessége**, mely kapcsolatban van az adott település demográfiai struktúrájával, a korösszetétellel, a természetes szaporodással, a vándorlással és elvándorlással. Másik fontos tényező a települések **gazdasági eltartó-képessége**, vagyis jövedelemtermelő képessége, amely függ a foglalkoztatás méretétől, kínálatától, szerkezetétől. A harmadik tényezőcsoport az **ellátó-képesség**, tehát az életkörülmények, míg a negyedik tényező a **falvakban élők ragaszkodása**. Ez utóbbi tényező hiánya befolyásolja legsúlyosabban a megtartó-képességet.

Ahhoz, hogy adott településről, kistérségről, régióról kellően sokoldalú információt kapjunk a fejlettség megállapításához, elengedhetetlen a **komplex állapotértékelés**, a statisztikai felmérésekből szerzett ismeretek kiegészítése empirikus felméréssel, szubjektív értékítélettel. A népességmegtartó képességnek **gazdasági, szociális-társadalmi és ökológiai-környezeti** vonatkozásai egyaránt vannak; települési, vagy regionális szinten a fejlettség vizsgálata pedig a lakónépesség változása – mint a lakosság reakciója a településben, régióban

végbement folyamatokra – figyelembevétele alapján lehetséges és szükséges. A cél minden esetben a **változás irányának a meghatározásán keresztül a jelenlegi állapot megismerése**, végül pedig a **fejlődés előrevetítése**.

Jelenleg még nincsenek általánosan használt mérőszámok, indikátorok ilyen jellegű vizsgálatok kivitelezéséhez. A környezeti állapot értékelésére az Európai Unió, OECD mintára már megalkotta mutatókészletét, a vidékfejlesztésben is lehet már találkozni települési, vagy térségi fejlettséget mérő mutatórendszerekkel, de egységes, letisztult, könnyen alkalmazható modellek még nem születtek.

A kutatásomnak a vezérelve volt, hogy a települések, kistérségek, régiók helyzetének, fejlettségének vizsgálata nem nélkülözheti azok népességmegtartó erejének elemzését, meghatározását, mely hozzájárulhat a fejlesztési támogatások megfelelő prioritásokon alapuló odaítéléséhez. Célom pedig a vidék megtartó- és eltartó képességének elemzése, mérése, összefüggéseinek feltárása; a települések, kistérségek, régiók gazdasági, szociális, ökológiai-környezeti adottságainak, helyzetének alakulásának összehasonlíthatósága érdekében indikátor-készlet fejlesztése, valamint egy olyan – mutatókon alapuló – rendszer megalkotása, mely alapot szolgálhat a hazai és nemzetközi felmérésekhez, elősegíti a komplex szemléletű fejlesztési tervek kidolgozását, ezzel a fenntartható fejlődés biztosítását.

A KUTATÁSI TERÜLET LEHATÁROLÁSA

A Püspökladányi Statisztikai Kistérség – Sárrét – az Alföld tiszántúli területén, annak földrajzi közepén helyezkedik el. A terület közigazgatásilag Hajdú-Bihar megyéhez tartozik, annak DNY-i részét foglalja el, az Észak-alföldi régió része. Kedvező a kistérség közlekedés-földrajzi helyzete, hiszen a régió középső területén, ezen kívül a régió közlekedési kapcsolatait tekintve a meghatározó Szolnok-Debrecen-Nyíregyháza-Záhony országos térszerkezeti tengely mellett fekszik (Süli-Zakar, 2004).

A kistérség egyik sajátossága, hogy nem sorolható egyetlen tájegységhez sem, hiszen északi területei a Hortobágyhoz, északkeleti része a Hajdúsághoz, déli és délkeleti térségei pedig a Nagysárréthez tartoznak (Bakó, 1999). Nevét – Sárrét – a területén még ma is néhol felfedezhető mocsaras övezeteiről, főként pedig a Berettyó és Körös folyók szabályozatlanságából eredő, azok által kialakított hatalmas területet elfoglaló két nagy tó után nyerte, melyet ma is Berettyó és Körös Sárrétjének neveznek (Osváth, 1996).

A kistérség települései társadalmi-gazdasági fejlődése lényegében csak az árvíz-mentesítési és folyószabályozási munkák után kezdődhetett meg, melyben további jelentős szerepet játszott a Nagysárrét központjának, Püspökladánynak a fejlődése (Bujdosó, 2000). A térségi központ vonzásában ennél fogva olyan erős települések közötti együttműködés jött létre, hogy Hajdú-Bihar megyében az elsők között itt alakult meg az alulról

szerveződő kistérségi együttműködés, mai nevén a Sárréti Többcélú Kistérségi Társulás (Süli-Zakar, 2004).

A Püspökladányi kistérséget 13 település – 3 város, 3 nagyközség és 7 község – alkotja, melyek településszerkezet tekintetében magukban hordozzák az alföldi jellegzetességeket, mint a ritka szövetű településhálózatot, mely alacsony településsűrűségű hálózatot eredményez (Matolcsi, 1984). A kistérség továbbá hazánk legelmaradottabb, legelzártabb területei közé sorolható (Nagy, 1999), a **64/2004 (IV. 15.) Korm. rendelet a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek jegyzékéről** a 48 területfejlesztési szempontból leghátrányosabb kistérségek közé sorolta (FVM, 2004b).

A kutatás célterületének megválasztását elsősorban az előzőekben ismertetett tények befolyásolták. Egy olyan kistérségről van szó, amely egyrészt halmozottan hátrányos helyzetű, másrészt a települések számából adódóan a kutatás szempontjából egy viszonylag jól kezelhető terület, mely földrajzi helyzetét tekintve mind az Alföld, mind Hajdú-Bihar megye sajátosságait magában hordozza.

A NÉPESSÉGMEGTARTÓ KÉPESSÉG RENDSZERE

A népességmegtartó- és népességeltartó képességgel kapcsolatos rendszert az Európai Környezeti Hivatal (EEA) által használt – az OECD környezeti teljesítményértékelés koncepcionális alapjául szolgáló hatás-állapot-válasz modelljéből adaptált – környezetelemzési modell alapján készítettem el (*1. ábra*).

Ez az ún. DPSIR, hatótényező-terhelés-állapot-hatás-válaszok (Drivers-Pressure-State-Impact-Response) rendszert alkalmazza.

- A *hatótényezők* csoportjába: az emberi tevékenységek tartoznak, így a makrogazdasági folyamatok, energia, közlekedés, ipar, mezőgazdaság, idegenforgalom, fogyasztás, népesedés.
- A *környezetterhelés* tartalmazza a természeti erőforrások használatát, környezetszennyezést, környezeti folyamatokat, mérgező anyagokat, településekre, hulladék kibocsátásra vonatkozó adatokat.
- Az *állapot* a környezet és a természeti erőforrások terhelése nyomán létrejövő helyzet. Légköri folyamatokra, környezeti elemekre (ember is) és természeti erőforrásokra vonatkozó adatok tartoznak ide.
- A *hatás* mutatói biológiai, fizikai rendszerekre vonatkoznak. Ide tartozik az emberi egészség, ökoszisztémák épsége, haszonállatok és – növények, agrár-ökoszisztémák, építmények állaga.
- A *válasz*, a káros hatások csökkentésére, kiküszöbölésére irányuló intézkedések. Gazdasági és környezeti tényezőkre vonatkozó adatok, mint közigazgatás, háztartások, vállalkozások, környezetbiztonság és nemzetközi együttműködés (KGI, 1997; Katonáné Kovács, 2004).

1. ábra: A népességmegtartó- és népességeltartó képesség rendszere

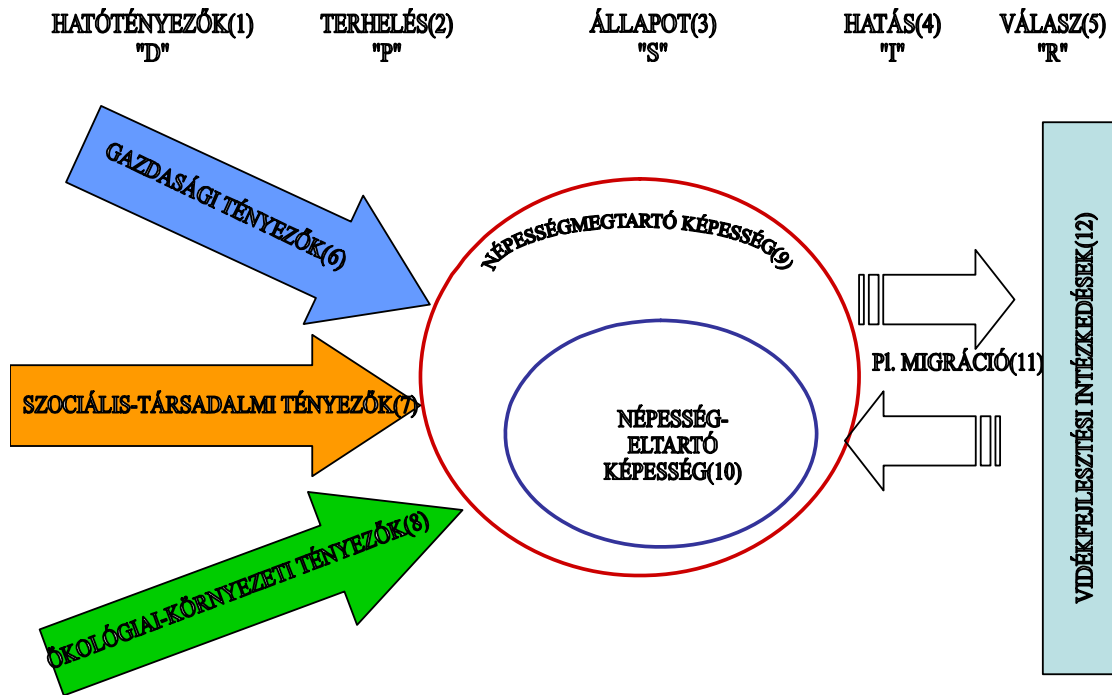

Figure 1: The system of population retaining ability and the ability to economically provide for a population

Drivers(1), Pressure(2), State(3), Impact(4), Response(5), Economic factors(6), Social factors(7), Ecological factors(8), Population retaining ability(9), The ability to economically provide for a population(10), e.g. migration(11), Rural development actions(12)

Ezek alapján a **hatótényező („D”)** és **terhelés („P”)** a vidéki területek hármass funkciója szerint gazdasági, szociális-társadalmi, valamint ökológiai-környezeti tényezőkre bonthatók. Az ezekhez kapcsolódó indikátorokat a későbbiekben mutatom be.

Az **állapot („S”)** a népességmegtartó képesség, melyet Csatári (1986) alapján én is **különböző képességek, adottságok együtteseként** értelmezem. Kiemelten kezeltem a gazdasági eltartó-képességet – avagy *népességeltartó-képességet* – mivel ez befolyásolja elsődlegesen egy település népességmegtartását, így ezt az ábrán külön fel is tüntettem (1. ábra). A népességeltartó-képesség az én értelmezésemben, adott település gazdaságának jövedelemtermelő képessége, melyet meghatároz az egyes gazdasági ágazatoknak a település gazdaságában betöltött szerepe. Ennél fogva különböző mértékben befolyásolják a lakosság biztonságos megélhetését, foglalkoztatását, jövedelemszerzését. Akkor működik megfelelően, ha a munkahely kínálat és munkahely kereslet harmóniában áll egymással, azaz ha a helyi adottságokra (természeti adottságok, munkaerő kínálat), hagyományokra alapozzuk a munkahelyteremtést, foglalkoztatást (ez nem történt meg a szocialista rendszer idején, melynek hatása a nagyarányú elvándorlás lett).

A *biológiai reprodukciós képesség* véleményem szerint adottság és következmény is egyben. Ugyanis

a korstruktúra kialakulása függ a gyermekvállalási hajlandóságtól, tehát a születések számától, amit befolyásol a gazdasági-társadalmi helyzet, a népességmegtartó képesség. Függ továbbá a halálozások számától, ami elsősorban adottság, igaz a munkahely elvesztése okozhat egészségügyi problémákat, melynek következménye lehet természetes halál, vagy akár öngyilkosság. A korszerkezet alakulását befolyásolja a migráció is, mely véleményem szerint a népességmegtartó képesség következménye.

Harmadik az *ellátó-képesség*, azaz, hogy mennyire képes a település a lakosság igényeinek kielégítésére, megfelelő életkörülmények biztosítására. Ide tartoznak az infrastrukturális adottságok, a különböző szolgáltatások.

A népességmegtartó-képesség egyik nagyon fontos adottsága a *falvakban élők ragaszkodása*, érzelmi kötődése, mely a migrációs hajlandóságot is nagymértékben befolyásolja.

Ötödik adottságként én a történelmi folyamatokat is befolyásoló, mindenkor *politikai helyzetre* hívnám fel a figyelmet. Mind globálisan (országosan), mind pedig lokálisan (önkormányzatok működése) meghatározó szerepe. Véleményem szerint egy település szempontjából adottságnak tekinthető, hogy a kormány milyen vidékfejlesztési-, terület- és településfejlesztési politikát folytat, valamint, hogy a helyi önkormányzatok mindezt hogyan képesek adaptálni.

A népességmegtartó képesség adottságának tekintem továbbá az egyre fontosabb szerepet betöltő *ökológiai-környezeti jólétet*, mely a hatótényezők következtében jelen lévő természeti környezeti és épített környezeti állapot együtteseként értelmezhető.

A **hatás („I”)** jelen esetben a migráció, mely kétirányú lehet. Adott település kedvező népességmegtartó képessége esetén, azaz a befolyásoló tényezők kedvező hatásaként bevándorlás, míg kedvezőtlen esetben elvándorlás jelentkezhet. Szintén, hatásként is értelmezhető – mint ahogy már fentebb is jeleztem – a biológiai reprodukciós képesség.

A **válasz („R”)** pedig a népességmegtartó képesség fokozására irányuló vidékfejlesztési és egyéb fejlesztési intézkedések.

A rendszer elemei nem függetlenek egymástól, közülük egy (vagy néhány) kiválasztott egyértelműen meghatározza a többit. Ez azt is jelenti továbbá, hogy a kialakult terhelés, vagy állapot más relációban akár hatótényezőként is szerepelhet.

ALKALMAZOTT KUTATÁSI MÓDSZEREK

A kutatás során szekunder és primer vizsgálatokat egyaránt végeztem. A **szekunder adatgyűjtés** célja a kialakított rendszer településszintű vizsgálatokra alkalmas **indikátorkészletének összeállítása**, majd a **kialakított mutatók gyakorlati tesztelése mintaterületen**, vagyis a Püspökkladányi Statisztikai Kistérség népességmegtartó képességére alapozott elemző állapotértékelése. Ehhez 1990-es és 2004-es adatokat gyűjtöttem a Központi Statisztikai Hivatal különböző forrásaiból (Megyei évkönyvek, Területi statisztikai évkönyvek, Népszámlálási kiadványok, Településszisztematikus Adatbázis Rendszer – T-STAR¹, valamint Általános Mezőgazdasági Összeírás – ÁMÖ). A KSH adatokat szükség esetén kiegészítettem a Területi Információs Rendszer – TEiR² valamint a mezőgazdaságra vonatkozóan a Debreceni Egyetem ATC-AVK Debreceni Üzemtani Iskolában végzett térségi felmérés munkaanyagában szereplő adatokkal. A településsoros adatok mellett **regionális és országos adatokat** is gyűjtöttem. Ezt követően az adatokból **tényítípusú mutatókat** képeztem, melyek a kistérség elemzéséhez és az összehasonlíthatósághoz elengedhetetlenek. Mivel az adatbázisom elemszáma nem volt elegendő a mutatók matematikai statisztikai módszerrel történő szűréséhez, ezért **szakirodalmak** (OGY, 1997; Fehér és Dorgai, 1998; Romány, 1999; Szabó és Pomázi, 2002; Szabó et al., 2005; Fehér, 2005; Bainé Szabó et al., 2005; Grasselli, 2006) és **szubjektív döntés alapján alakítottam ki a végleges indikátorokat**.

A tényítípusú mutatókon alapuló elemzés célja egyben a népességmegtartó képesség vizsgálata, ezért a mutatók elemzését e célnak rendeltem alá.

Ehhez a **kistérség településeit azok népességváltozásának iránya** (csökkenő vagy növekvő) **és mértéke szerint 4 csoportba rendeztem**, mely lehetővé tette a vizsgálati terület **népességváltozáson alapuló elemző állapotfelmérését**, a népességmegtartó képesség okainak feltárását.

A szekunder adatgyűjtés kiegészítését és megerősítését **empirikus információkra** alapoztam. A primer kutatásokon belül minőségi és mennyiségi módszereket egyaránt alkalmaztam. **Minőségi módszerként**, 2006. áprilisában mélyinterjúkat készítettem – előre meghatározott kérdéssor alapján – a települések polgármestereivel, számszerűen 13 darabot. A kérdések a település gazdasági, társadalmi és ökológiai-környezeti adottságaival voltak összefüggésben. A kérdésekre adott válaszok egyrészt a tényítípusú mutatók kiegészítését szolgálták, másrészt információt nyújtottak az indikátorok elemzéséhez.

Mennyiségi módszerként a kérdőíves felmérést választottam, háromféle kérdőív összeállításával. A tényítípusú adatok **véleménytípusú adatokkal** való kiegészítéséhez és igazolásához, valamint a népességmegtartó képesség **szubjektív értékítéleten alapuló** vizsgálatához a lakosság, valamint a települési önkormányzati dolgozók számára állítottam össze kérdéssort. Az önkormányzati dolgozók megkérdezése tulajdonképpen a lakossági kérdőívek eredményének megerősítését, ellenőrzését, egyes esetekben pedig kiegészítését szolgálja, ezért az abban szereplő kérdések kapcsolatban állnak a lakossági kérdésekkel. Eredményeinek bemutatását ennek értelmében nem külön, hanem a lakossági kérdőívek eredményeivel összefüggésben végeztem.

A **népességeltartó képesség** – jövedelemtermelő képesség – **vizsgálatát a mezőgazdasági ágazatra leszűkítettem**, mivel a szakirodalom a mezőgazdaság szerepét kiemelten kezeli e témával kapcsolatban. A felmérés a mezőgazdasági termelők – egyéni gazdálkodók - számára összeállított kérdőívek alapján történt. A kérdőívek kitöltését 2006. májusában végeztem, az önkormányzati dolgozókon kívül a mintába került megkérdezettek kiválasztása véletlenszerű volt. A kérdőívek kitöltésével kapcsolatosan **minimális elvárásom volt, hogy minden település bekerüljön a mintába**.

A kitöltött kérdőívek végleges számát az *1. táblázat* reprezentálja.

A kérdőívek feldolgozásához az **SPSS 13.0 programot** használtam, a népességmegtartó képesség vizsgálatával foglalkozó kérdőívek elemzését, a **kérdések kiértékelését a kialakított rendszernek megfelelően végeztem, hatótényező-terhelés-állapot-hatás-válasz szerint csoportosítva a kérdéseket**. A kiértékelés során leíró- és matematikai statisztikai módszereket egyaránt használtam. A **leíró statisztikán** belül átlagot, szórást, megoszlást vizsgáltam. **Matematikai statisztikai módszereket** a kérdések közti összefüggések feltárásához alkalmaztam, az összefüggések szorosságát jelző „p” értéket minden esetben 3 tizedes jegyig számoltam. Megállapítható

¹A T-STAR adatokat a Központi Statisztikai Hivatal Debreceni Igazgatósága biztosította rendelkezésemre

²A TEiR adatokat a Hajdú-Bihari Önkormányzat bocsátotta rendelkezésemre

adatok esetében – azaz nominális skálán mérhető adatok – a χ^2 próbát, rangsorolható adatok – folytonos ordinális változók – esetében Kruskal-Wallis próbát, míg mérhető adatok esetén variancia-analízist (ANOVA tábla) használtam. Ez utóbbira többnyire a mezőgazdasági termelők kérdőíveknél került sor, ahol a gazdálkodásra vonatkozó adatokból kiszámítottam a Standard Fedezeti Hozzájárulás (SFH) értékét táblázat segítségével (FVM, 2004a),

majd az így kapott értékek segítségével végeztem további összefüggés-vizsgálatokat.

Végezetül, a vizsgálat során eredményesen használt **tény- és vélemény típusú mutatókkal feltöltöttem a kialakított rendszert** (mely bemutatására jelen tanulmányban nincs lehetőségem), megalapozva annak gyakorlatban is alkalmazható változatát.

1. táblázat

A kitöltött kérdőívek számának alakulása településenként

Település megnevezése(1)	Kitöltött kérdőívek száma (db)(2)			
	Önkormányzati dolgozók(3)	Lakosság(4)	Mezőgazdasági termelők(5)	Mindösszesen(6)
Báránd	10	28	7	45
Bihardancsháza	2	8	4	14
Biharnagybajom	4	16	7	27
Bihartorda	10	17	7	34
Földes	10	25	6	41
Kaba	10	16	9	35
Nádudvar	12	30	8	50
Nagyrabé	9	20	9	38
Püspökladány	10	26	7	43
Sáp	3	15	6	24
Sárrétudvari	6	9	6	21
Szerep	2	13	5	20
Tetétlen	6	14	6	26
Összesen(7)	94	237	87	418
Kitöltött, de értékelhetetlen(8)	0	11	3	14
Mindösszesen(9)	94	248	90	432

Table 1: Number of questionnaires of filled out in the communities

Denomination of the community(1), Number of filled out questionnaires (piece)(2), Local governmental workers(3), Population(4), Agricultural producers(5), Altogether(6), Together(7), Filled-in but inestimable(8), Altogether(9)

EREDMÉNYEK

A Püspökladányi Statisztikai Kistérség elemző bemutatása indikátorok segítségével

Tóth (1982) kutatásait figyelembe véve, a **települések népességszám változása alapján 4 csoportot alakítottam ki:**

1. **településcsoport:** azok a települések, ahol a népességszám változás 1%-nál nagyobb (Nádudvar, Sáp, Szerep)
2. **településcsoport:** azok a települések, ahol a népességszám változás 0 és 1% közé esik (Kaba, Tetétlen)
3. **településcsoport:** azok a települések, ahol a népességszám változás 0 és -7% közé esik (Biharnagybajom, Püspökladány, Sárrétudvari)
4. **településcsoport:** azok a települések, ahol a népességszám változás -7% feletti (Báránd, Bihardancsháza, Bihartorda, Földes, Nagyrabé)

A csoportok kialakításánál igyekeztem szem előtt tartani, hogy **egy csoportba eső települések népességszám változása értékei közötti különbségek ne legyenek túl nagyok** (2. táblázat).

A továbbiakban a kistérség statisztikai elemzését e csoportosítás alapján végeztem, mely során külön vizsgáltam gazdasági, társadalmi, valamint ökológiai-környezeti tényezők szerint csoportosítva a statisztikai adatokat.

A vizsgálat eredményeit tekintve, azt a következtetést lehet levonni, hogy **a kistérség mind társadalmi, mind gazdasági, mind pedig ökológiai-környezeti szempontból elmaradottnak számít. A növekvő népességű települések sok tekintetben elmaradottabbak a népességvesztő településeknél.** Ezeknek a településeknek a vonzereje tehát nem elsősorban fejlettségi színvonalukban rejlik, sem pedig abban, hogy jobb életfeltételeket biztosítanak a lakosaik számára. Az ide költözők – elsősorban roma családok – az olcsóbb megélhetés reményében, a rendkívül alacsony ingatlanárak hatására választják otthonukként e községeket. Tehát az általános elszegényedéssel járó „lumpenproletarizálódás” napjainkban is létező jelenség, nem csak a rendszerváltás időszakának jellemzője. Természetesen itt meg kell jegyezni, hogy az elmaradott, de mégis növekvő lakosságú, falvakról van szó, kivétel itt is van, mégpedig Nádudvar.

A Püspökladányi kistérség településeinek népességszám változása (1990-2004)

Települések(1)	Terület (ha)(2)	Lakónépesség(3)		Népességszám változás (%) (4)
		1990	2004	1990=100%
Báránd	4256	2907	2700	-7,12
Bihardancsháza	831	235	209	-11,06
Biharnagybajom	6135	3008	2945	-2,09
Bihartorda	2238	1035	947	-8,50
Földes	6523	4598	4241	-7,76
Kaba	9503	6404	6454	0,78
Nádudvar	22591	8715	9265	6,31
Nagyrabé	8542	2573	2286	-11,15
Püspökladány	18695	16371	15747	-3,81
Sáp	1922	958	1049	9,50
Sárrétudvari	5442	3180	2990	-5,97
Szerep	5604	1413	1675	18,54
Tetétlen	3211	1467	1481	0,95

Forrás: KSH, 1991; KSH, 2005; saját számítás(5)

Table 2: Change in the population of the communities in the subregion of Püspökladány (1990-2004)

Communities(1), Area (hectare)(2), Number of population(3), Change in the number of population (%) (4), Source: KSH, 1991a; KSH, 2005a; own calculation(5)

A népességmegtartó képességet tekintve azt tudom megállapítani fentiekkel összefüggésben, hogy **egy település népességszámának változása és annak népességmegtartó ereje között nem minden esetben van összefüggés.** Azaz, attól még, hogy egy település népessége gyarapszik, még nem jelenti azt, hogy népességmegtartó képessége jobb, mint más településeké. Sőt, bizonyos esetekben még rosszabb is, ezért vonzzák a szegényebb rétegeket.

A népességmegtartó képességgel kapcsolatos vizsgálatok

A Püspökladányi kistérség népességmegtartó képességének vizsgálatát, a statisztikai elemzés kiegészítéseként, a lakosság körében, valamint a települési önkormányzati dolgozók körében végzett kérdőíves felmérés alapján végeztem. A kérdőívek kiértékelését a korábban már ismertetett „DPSIR” rendszer alapján végeztem. A továbbiakban néhány eredmény ismertetése mellett elsősorban a rendszer („DPSIR”) egyes elemeinek a meghatározására helyezem a hangsúlyt.

Hatótényezők („D”)

A hatótényezők elemzéséhez a válaszadóknak 1-5-ig kellett értékelni a lakóhelyük életminőségét (népességmegtartó képességét) befolyásoló faktorokat. A lakosság és önkormányzati dolgozók válaszait együtt értékeltem, mivel a kérdőívek között az átfedés kizárható – azaz egy ember csak egyféle kérdőívet tölthetett ki.

Az átlagértékek alapján a tényezőket csökkenő sorrendbe állítottam, valamint elhatároltam a **4-es átlag feletti** hatóelemeket, mint **alapvetően fontos tényezőket**, és a 3-as átlag alattiakat, melyek a válaszadók együttes véleménye szerint kevés

befolyással bírnak a népességmegtartó képességre. Ezt követően, az így kapott eredményt ábrázoltam (2. ábra). **Az ábrán az alapvetően fontos elemeket külön tüntettem fel**, ezzel jelölve azok prioritását. Azokat a tényezőket, melyek 3-as átlag alatti értéket kaptak, nem jelenítettem meg.

A válaszadók véleménye alapján a térség népességmegtartó képességét **elsősorban gazdasági és társadalmi hatótényezők befolyásolják** (mivel az alapvetően fontos tényezők között nem szerepel ökológiai-környezeti faktor). A gazdasági faktorok közül négyet szükséges kiemelni: a munkahely és foglalkoztatási lehetőségeket, a megélhetés elfogadható színvonalát biztosító jövedelmeket, a települési önkormányzatok működését és a települési infrastruktúra állapotát. A társadalmi tényezők közül a három legfontosabb: az egészségügyi ellátás elérhetősége, a közbiztonság és az iskolázási feltételek

Terhelés („P”)

A terhelésbe olyan faktorok, indikátorok tartoznak a rendszer szerint, melyek **a hatótényezők következtében alakulnak ki.** Ebből adódóan a terhelés lehet pozitív vagy negatív, és **befolyással van az állapot – a népességmegtartó képesség – kialakulására** (pl. hatótényező egy településen a munkahelyek száma, terhelés pedig ebből adódóan a foglalkoztatás alakulása, ingázás, munkanélküliség, stb.).

A kérdőívben az iskolai végzettség ágazati jellege, a foglalkoztatás és azzal összefüggésben az ingázás, a háztartások bevételi forrásai, a vásárlási szokások, a szükségletek kielégítési lehetősége, valamint a gyermekek iskolázásával kapcsolatos kérdések tartozhatnak ebbe a kategóriába.

2. ábra: A népességmegtartó képességre ható tényezők a Püspökladányi kistérségben (2006)

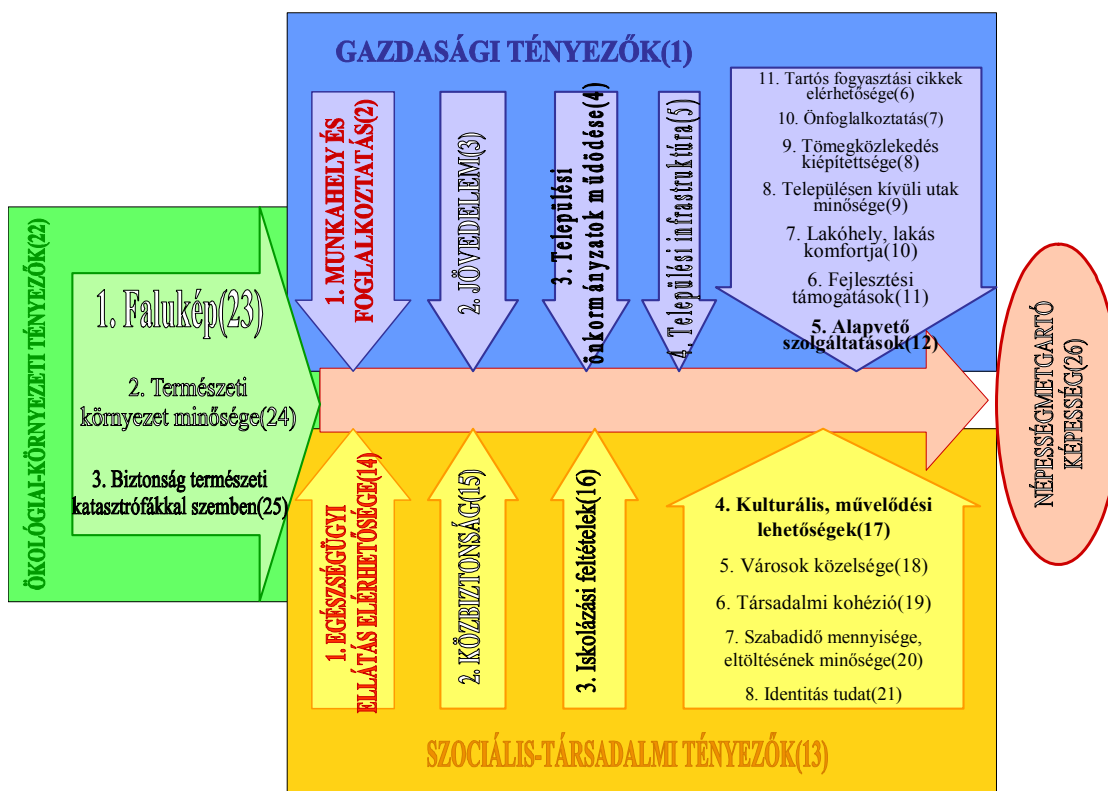

Figure 2: Factors affecting population retaining capability in the subregion of Püspökladány (2006)

Economic factors(1), Jobs and employment(2), Income(3), Operation of local government(4), Local infrastructure(5), Availability of durable goods(6), Self employment(7), Improvement of mass-transport(8), Quality of roads outside the communities(9), Comfort of residence(10), Development funds(11), Basic services(12), Social factors(13), Availability of health care(14), Public security(15), Schooling conditions(16), Cultural facilities(17), Nearness of cities(18), Social cohesion(19), The number of spare time and the quality of spending it(20), Identity awareness(21), Ecological factors(22), Village image(23), Quality of natural environment(24), Safety against natural disaster(25), Population retaining ability(26)

Állapot („S”)

Az állapot tulajdonképpen egy konkrét időpontban fennálló, már létező komplex helyzet - ahogy a település egésze, adott pillanatban funkcionál – mely a hatótényezők együttese és azok terhelése következtében alakul ki.

Ez egyrészt a települések jövedelemtermelő képessége – melyet a következő fejezetben, külön mutatók be –, másrészt az ellátó-képesség, melyek közösen a lakosság jelenlegi helyzetét eredményezik, befolyásolják gondolkodásmódjukat, viselkedésüket, döntéseiket. Mindezek együttesen határozzák meg adott település népességmegtartó képességét.

Egy település állapotára leginkább a lakosság bizonyos kérdésekben kialakult véleménye, elégedettsége, megélhetésének színvonala alapján lehet következtetni, azaz **szubjektív értékítéleten keresztül**.

Hatás („I”)

A hatás az „állapot”, azaz a **népességmegtartó képesség következménye**. Olyan demográfiai folyamatokkal jellemezhető, mint a vándorlási

különbözet, a népszékszaporulat, vagy az előregedési mutató. Ez tehát a **lakosság reakciója** a pozitív, vagy negatív irányú változásokra. A kérdőívben a megkérdezettek változtatási-, elköltözési hajlandóságára irányuló kérdések tartoznak ide.

Válasz („R”)

A rendszer utolsó eleme a „válasz”, mely tulajdonképpen a **kialakult helyzetnek és annak hatásának kezelésére – megelőzésére, megoldására – irányuló feladatokat foglalja magában**. Ez a kistérség települései önkormányzatainak a feladata, viszont a problémák, a célok, és ebből következően a feladatok meghatározása mindenképpen **alulról jövő kezdeményezésnek kell lennie**, az adottságokhoz igazodva, a település lakosai igényeinek figyelembevételével, véleményének kikérésével, összefoglalóan a lakossági részvétel biztosításával.

Mindent egybevetve kijelenthető, hogy a kistérségben a lakosok megélhetési színvonala nem megfelelő, a többségnek van megélhetési problémája (3. ábra). Ennek oka a foglalkoztatás alacsony színvonala, a munkahelyek, és jövedelmek hiánya,

mely sokakban az elköltözés szándékának kialakulását, a népesség elöregedését eredményezi. A körülményeket jelzi a háztartások bevételeinek összetétele, melynek nagy hányada a nyugdíj és a szociális jellegű támogatások, valamint a vásárlási szokások, amelyek elsősorban az élelmiszerekre és lakásfenntartásra fordítódnak.

Mindezekkel ellentétben pozitívumként említendő, hogy a települések helyben foglalkoztatási törekvései kimagaslók, az alapfokú oktatás feltételei adottak, sokan szeretnek lakóhelyükön élni, ennél fogva érzelmileg is kötődnek ahhoz.

A lakossági és önkormányzati kérdőívek segítségével nyert **vélemény típusú mutatókkal** egy árnyaltabb képet kaphatunk a kistérség népességmegtartó képességével kapcsolatban. Belátható, hogy az ok-okozati összefüggések nem minden esetben az elvárhatónak megfelelően alakulnak, vagyis **a települések elszegényedése nem feltétlenül jár együtt a lakónépesség számának csökkenésével**. A szegényebb – elsősorban cigány nemzetiségű – néprétegek beköltözését ezekben a településekre a kérdőíves felmérés is kellően alátámasztja.

3. ábra: A vizsgálatba vont lakosok, valamint a mezőgazdasági gazdálkodók megélhetési színvonala a Püspökladányi kistérségben (2006)

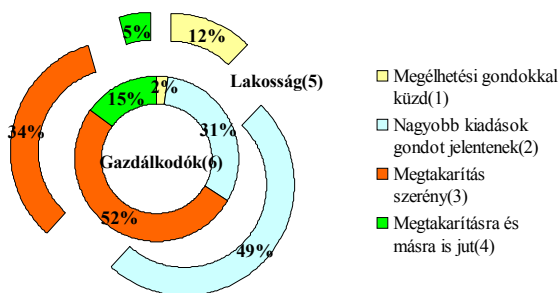

Figure 3: Living standard of the investigated population and farmers in the subregion of Püspökladány (2006)

Coping with living problems(1), Greater expenditures are problem(2), Small savings(3), Remains for savings and other expenditures(4), Local inhabitants(5), Farmers(6)

A mezőgazdaság népességeltartó képességével kapcsolatos vizsgálatok

A Püspökladányi kistérség népességeltartó képességét a mezőgazdaság szempontjából vizsgáltam az ágazat még mindig jelentős súlya miatt. Az ágazat jövedelemtermelő-képességét számos tényező befolyásolja, az abból származó jövedelem pedig a gazdálkodó életkörülményeire, valamint a gazdaság további fejlődésére van kihatással.

Egyetértek Hamza és Tóth (2006) megállapításával, mely szerint **az eltartó képesség mérése bonyolult feladat, annak komplexitása miatt**, ezért egyrészt számszerűsíthető mutatókkal, másrészt közvetett, a „közérzet” befolyásoló hatások vizsgálatán keresztül szükséges annak

elemzése. Ezért nélkülözhetetlen a statisztikában fellelhető adatok bemutatását kiegészíteni kérdőíves felméréssel, melyben **a számszerűsíthető mutatók mellett (gazdaságra vonatkozó adatok) egyéb, a gazdálkodó döntéseit, életkörülményeit tagláló, ezáltal a jövedelemtermelés színvonalára utaló kérdések is szerepelnek**.

Mindezek ismeretében a mezőgazdaság eltartó képességének vizsgálata során kitértem a gazdaság bemutatására, a gazdálkodó képességeinek elemzésére – ami adott gazdaság prosperálásának alapja –, melyen keresztül a jövedelemtermelő képesség közvetett meghatározására törekedtem. Ezt megerősítő megvizsgáltam a gazdálkodó jövedelmi helyzetét, megélhetési színvonalát, valamint a gazdálkodás fejlesztési kérdéseivel kapcsolatos álláspontját.

A gazdaságok jövedelemtermelésének megállapításához a rendelkezésre álló adatok alapján kiszámoltam azok **Standard Fedezeti Hozzájárulását (SFH), az életképesség meghatározásához pedig az Európai Méretegységet (EUME)**.

A halmozott SFH értékekből kiszámított kistérségi **EUME mutató** nagyobb 5 egységnél (12,75), ami azt jelenti, hogy a gazdaságok többsége életképes. A felmért gazdaságok 40%-a EUME értéke azonban kisebb 5 egységnél (átlagosan 2,6), ezek nem számítanak versenyképesnek. Ahhoz, hogy megfelelő következtetést lehessen levonni, meg kellett még vizsgálni, hogy a versenyképesnek nem számító gazdaságok termelőinek a mezőgazdaság jelenti-e a legfőbb jövedelemforrást. Megállapítható, hogy azok közül, akik számára a mezőgazdasági tevékenység jelenti a fő bevételi forrást (gazdaságból származó jövedelme >50%), csupán 3 termelő (3,4%) esetében mutat az EUME érték 5 egységnél kevesebbet (átlagosan 4,45).

A kérdőíves vizsgálatok alapján következtetésként elmondható, hogy a Püspökladányi kistérség termelőit az **előregedés, valamint a kisméretű gazdálkodás jellemzi leginkább**. A termelési szerkezet alakulását elsősorban a hagyományok és a felvevő piacok befolyásolják mind a növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben. A mezőgazdasági több lábón állás még nem alakult ki a térségben, a gazdálkodók többsége a mezőgazdasági alapterveken alapozza jövedelmét, amelyet a kistermelők ágazaton kívüli jövedelemforrásból kiegészíteni kényszerülnek. A gazdaságok átlagos jövedelemtermelése az országos átlaghoz képest jobb, a kisebb termelőké azonban valamivel rosszabb, ennél fogva eltartó képességük is átlagon aluli. Másképp fogalmazva **a kisebb gazdálkodók számára a mezőgazdasági tevékenység kiegészítő jövedelemforrást jelent**.

A szövetkezeti hajlandóság a térség gazdálkodói körében – a rossz tapasztalatok következtében – alacsony, ami jellemzően a kistermelőket érinti, így helyzetüket ezúton sem tudják javítani. A fejlesztési támogatások lehívása ugyancsak kevésbé jellemzi őket. Megtakarításra, a fejlesztések finanszírozására

tehát egyértelműen a nagyobb gazdaságok alkalmasak.

Összefoglalva, a mezőgazdaság elsődlegesen, mint jövedelemkiegészítő tevékenység (mint a háztartási bevételek egyik, de nem egyetlen forrása) járul hozzá leginkább a térség egyéni gazdálkodóinak a lakosság átlagánál kedvezőbb megélhetési színvonalához (3. ábra). Önmagában azonban, megítélésem szerint az ágazat eltartó képessége csupán az értékesítésre termelő közepes- és nagy üzemméreti kategóriába tartozó (a megkérdezettek 33%-a) gazdaságok esetében nevezhető jónak.

AZ EREDMÉNYEK GYAKORLATI HASZNOSÍTHATÓSÁGA

A kialakított rendszerbe (1. ábra) a tény- és vélemény típusú mutatók halmaza berendezhető, jól értelmezhető és lehetővé teszi a célirányos hasznosítást, megalapozza a jövőbeni hasonló jellegű komplex vizsgálatokat, állapotértékelést, valamint lehetővé teszi az azonos elven történő értékelést. Jelentősége továbbá, hogy alapot szolgáltat a hazai (lokális, regionális, országos) és nemzetközi felmérésekhez, tekintettel arra, hogy illeszkedik az ENSZ, OECD és az EU által is alkalmazott

módszerekhez. Elősegíti a fejlesztési tervek komplex szemléletű kidolgozását, ezzel a fenntartható fejlődés biztosítását. Használhatósága igazolására a kijelölt kutatási célterületen (Püspökladányi Statisztikai Kistérség) kipróbáltam gyakorlati alkalmazhatóságát, ezáltal elemeztem a térség népességmegtartó és népességeltartó képességét. A szükséges korrekciókat a jövőben célszerű lesz elvégezni.

A rendszer alkalmazása javasolt a kistérségi projektek megalapozásához, időszakos felülvizsgálatához (midterm review), település-fejlettségi vizsgálatokhoz, a prioritási és rászorultsági sorrendek felállításához, a támogatások odaítélésének megállapításához.

A kutatás területén a jövőben a rendszer továbbfejlesztésére kell helyezni a hangsúlyt. Ehhez szükség van további mintaterületeken elvégezni az elemzést, elsősorban a kialakított indikátorkészlet tágabb alkalmazhatóságának vizsgálatára, valamint a mutatók körének szűkítése érdekében. Ez utóbbira szükség van az időszakos felülvizsgálatok elvégzésének egyszerűsítése miatt. A népességmegtartó- és népességeltartó képesség konkrétabb – esetleg számszerűsíthető – meghatározásához is elengedhetetlen több kistérség összehasonlítása.

IRODALOM

- Bainé Szabó B.-Balogh P.-Kovács S.-Tikász I. (2005): A településfejlesztés megalapozása Hajdú-Bihar megyében. AVA 2. Agrárgazdaság, Vidékfejlesztés és Agrárinformatika nemzetközi konferencia, Debrecen, 2005. április 7-8.
- Bakó E. (1999): Magyarország Kiszélei. Hajdú-Bihar megye. Sárrét. Püspökladány és környékének települései. Ceba Kiadó.
- Bujdosó Z. (2000): Nagysárréti települések Püspökladány holdudvarában. A falu. XV. 3. 45.
- Csatári B. (1986): A községek megtartó képességének fő tényezői az Alföldön. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk.: Novák L.-Selmeczi L. Nagykovács. 779-789.
- Dorgai L.-Tóth E. (1991): Az eltartó-képesség, a foglalkoztatási és kereseti viszonyok az Európai Közösség és Magyarország mezőgazdaságában. Gazdálkodás. XXXV. 7-8. 35-52.
- Epstein, T.S. (2001): Development – There is Another Way: A Rural-Urban Partnership Development Paradigm. World Development. Vol. 29. No. 8. 1443-1454.
- Fehér A.-Dorgai L. (1998): A vidék eltartó-képességének stabilizálása, regionális összefüggései. MTA Agrártudományok Osztálya, Budapest. 7-43.
- Fehér A. (2005): A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. Agroinform kiadó. Budapest. 21-290.
- G. Fekete É. (1997): Fenntartható közösségek. In: Alföldi tanulmányok. Szerk.: Rakonczai J.-Timár J. MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet. Nagyalpöld Alapítvány, Békéscsaba. 93-103.
- Ginsberg, L.H. (1998): Social Work in Rural Communities. Council on Social Work Education, Inc. www.cswe.org/publications/excerpts/SWInRuralCommunities_Chpt1.htm
- Grasselli N. (2006): Vidéki kistérségek gazdasági potenciáljának felmérése. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen.
- Hamza E.-Tóth E. (2006): Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe. Agrárgazdasági Tanulmányok 2. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest. 5-84.
- Katonáné Kovács J. (2004): Környezeti mutatók – Agrár-környezeti mutatók. Agrártudományi Közlemények. Acta Agraria Debreceniensis. 2004/13. Különszám.
- Konkolyné Gyuró É. (1991): A tájhasználat és a népesség alakulása a Zempléni-hegység térségében. Gazdálkodás. XXXV. 4. 26-31.
- Lasley, P.-Hanson, M. (2003): The Changing Population of the Midwest: A Reflection on Opportunities. In: The American Midwest: Managing Change in Rural Transition. Edited by: Walter, N. Printed in the USA. 31.
- Magda S.-Marselek S.-Miller Gy. (2000): A változó agrárgazdasági feltételek hatása a vidékfejlesztésre és népességmegtartásra. Gazdálkodás. XLIV. 2. különkiadás. 1-10.
- Matolcsi L. (1984): Püspökladány kulturális élete egy felmérés tükrében, utalással a tennivalókra. Múzeumi kurír. 7. sz.
- Mcgranahan, D.A.-Beale, C.L. (2002): Understanding Rural Population Loss. Rural America. 17. 4. 2-11.
- Nagy R. (1999): Falvak a Sárréten. A falu. XIV. 4. 39.
- Osváth P. (1996): Bihar Vármegye Sárréti Járási leírása. Szerk.: Ujváry Z. Ethnica kiadás. Debrecen, 10.
- Rományi P. (1999): Az agrártársadalom térségi különbségei és a migráció Magyarországon I. Gazdálkodás. XLIII. 5. 65-72.
- Sántha J-né (1983): Vizsgálatok a községek népességmegtartó képességéről. Területi Statisztika. 33. 1. 78-91.
- Süli-Zakar I. (2004): A Sárréti Kistérség terület- és településfejlesztésnek társadalom-földrajzi alapjai és stratégiai irányai. A Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen. 7-51.
- Szabó E.-Pomázi I. (2002): Magyarország környezeti kulcsmutatói. Környezetvédelmi Minisztérium. Budapest.

- Szabó, G.-Fehér, A.-Baranyi, B.-Szabó, G.G.-Katonáné Kovács, J.-Tikász, I.-Fűrj, Z. (2005): Eurolan. Strengthening the Multifunctional Use of European Land: Coping with Marginalisation. Case study – Hungary. 5-6.
- Tóth K. (1982): Tények és érvek a Békés megyei községek népességmegtartó képességéről. Területi Statisztika. 32. 1-2. 40-59.
- FVM (2004a): 146/2004 (IX. 30.) FVM rendelet Az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásokkal összefüggésben a teszttüzemi rendszer keretében kialakított standard fedezeti hozzájárulás értékek alkalmazásáról. http://www.fvm.hu/doc/upload/200410/146_2004.pdf
- FVM (2004b): 64/2004 (IV. 15.) Korm. rendelet a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek jegyzékéről. http://www.fvm.hu/doc/upload/200410/64_2004_korm.pdf
- KGI (1997): Környezeti indikátorok, indikátorkészletek. Környezetgazdálkodási Intézet Környezeti Állapotfelmérési Programiroda. Budapest. 5-9.
- KSH (1991): Megyei évkönyv. Hajdú-Bihar megye 1990. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2005): Megyei évkönyv. Hajdú-Bihar megye 2004. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- OGY (1997): 30/1997. (IV. 18.) OGY határozat a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről. www.complex.hu/kzldat/o97h0030.htm#kagy1